

ԹՈՒՐԹԻԱՅԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԸ ԲԱՆԱԿԻ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԴԵՐԱԿԱՏԱՐՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՄԱՆ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ (2010-2016 թթ.)

Թուրքիայի քաղաքական կյանքում բանակն ավանդաբար վճռորոշ դեր է խաղացել: Բանակ-քաղաքացիական իշխանություն հարաբերությունները բնութագրող տեսությունները և թուրքիայում իրականացված ռազմական հեղաշրջումներն ու դրանց հետևանքները ցույց են տալիս, որ թուրքիայի Հանրապետության պարագայում այդ հարաբերությունները հիմնականում կարելի է բաժանել երկու մեծ փուլի, որոնցից մեկը մյուսի տրամաբանական շարունակությունն է.

1. Երբ բանակը ստանձնել է իշխանական գաղափարախոսությունն առաջ տանելու հենասյան դերը՝ լինելով սերտաձած քեմալական համակարգին,
2. Բանակը միջամտել է պետական-քաղաքական գործընթացներին՝ հանդես գալով նույն քեմալական համակարգի պահպանման դիրքերից:

2-րդ կետն առավելապես բնութագրում է թուրքիայում 1960 թ. ռազմական հեղաշրջմանը հաջորդած շրջանը, ընդհուպ մինչև 2000-ական թթ. առաջին տասնամյակն ընկած ժամանակահատվածը¹: Ըստ թուրք միջազգայնագետ Յափրաք Գյուրսոյի՝ մասնավորապես հենց սահմանադրությամբ բանակին հատկացված լիազորություններն էին թույլ տալիս միջամտել քաղաքացիական իշխանությունների քայլերին, թելադրել իրենց կանոնները²: Իրավիճակը սկսում է փոխվել 1999 թ. Հելսինկիի գագաթնաժողովում թուրքիային Եվրամիության անդամակցության «թեկնածու» երկրի կարգավիճակ տալուց հետո: Սրան հաջորդում են Եվրամիության պահանջով իրականացված մի շարք

¹ Այդ ընթացքում մի քանի անգամ փոփոխվել է 1924 թ. ընդունված առաջին սահմանադրությունը: 1961 և 1983 թթ. ընդունված սահմանադրությամբ լայն իրավունքներ էին հատկացվել բանակին: Հատկապես վերջինն ընդունված է անվանել «ռազմականացված» սահմանադրություն:

² Yaprak G., "Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümünün Sebepleri", Uluslararası İlişkiler, Cilt 11, Sayı 43 (Güz 2014), p. 157-180.

սահմանադրական փոփոխություններ³։ Բյուլենթ Էջնիթի կոալիցիոն կառավարության օրոք մեկնարկած փոփոխությունները շարունակում է կյանքի կոչել 2002 թ.-ից Թուրքիայում իշխող «Արդարություն և զարգացում» կուսակցությունը (այսուհետ՝ ԱԶԿ)։ Նշվածների մեջ կարևոր տեղ ունեն բանակի իրավասությունների սահմանափակմանն ուղղված քայլերը։ Դրանցից թերևս ամենակարևորը Թուրքիայի «Ազգային անվտանգության խորհրդում» զինվորականների ներկայացվածության կրճատումը և քաղաքացիական մեծամասնության սահմանումն էր⁴։ Պակաս հանգուցային չէր նաև պետականվտանգության դատարանների վերացումը, որտեղ մինչև 1999 թ. ներկայացված էր նաև բանակը⁵։ Սույն շրջանի սահմանադրական և օրենսդրական փոփոխությունները կարելի է բաժանել երկու փուլի, որոնցից մեկը մյուսի անմիջական շարունակությունն է.

- 1999-2010 թթ. փոփոխությունները հիմնականում ուղղված էին քաղաքացիական կյանքում բանակի դերի սահմանափակմանը,
- 2010 թ. սահմանադրական և հետագա տարիների օրենսդրական փոփոխություններն արդեն ուղղված էին բանակի վրա քաղաքացիական և քաղաքական վերահսկման մեխանիզմների սահմանմանը

1999-2004 թթ. փոփոխությունները բանակին զրկել էին մի շարք արտոնություններից, սակայն 2007 թ. նախագահական ընտրություններին ուղեկցած միջադեպերը ցույց տվեցին, որ Թուրքիայի զինված ուժերի (այսուհետ՝ ԶՈւ) հրամանատարությունը դեռևս

³ 2003 Regular Report on Turkey's progress towards accession.p.19, ԵՄ պաշտոնական կայք. http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2003/rr_tk_final_en.pdf (Հասանելի է՝ 13.11.2016):

⁴ Տե՛ս Հովսեփյան Լ., Թուրքիայի Ազգային անվտանգության խորհուրդն արդի բարեփոխումների համատեքստում, Թուրքագիտական և օսմանագիտական հետազոտություններ, N 4, Ռ.Սաֆրաստյանի խմբ., Երևան, 2006, էջ 114-123:

⁵ Թուրքիայի պետականվտանգության դատարանները նախատեսված էին «տարածքային և ազգային ամբողջականության, ժողովրդավարական կարգերի, սահմանադրությամբ որոշակիացված պետության դեմ գործողությունների, արտաքին և ներքին քաղաքականության դեմ անմիջական օրինախախտումների դեմ պայքարելու համար»։ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Madde-lerinde Değişiklik Yapılması Hakkında kanun. 22.5.2004, Sayı 25469.

<https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/1982/1982-9/9-degisiklik.pdf> (Հասանելի է՝ 13.11.2016):

հարաբերականորեն ինքնուրույն էր և կարող էր միջամտել քաղաքական գործընթացներին: ԱԶԿ-ի քաղաքականությունն իր տրամաբանական շարունակությունը գտավ 2010 թ. սահմանադրական փոփոխություններում⁶: Բանակին վերաբերող մասով փոփոխությունների հիմքում դրվեց երեք հիմնական կետ՝

- Սեպտեմբերի 12-ի հեղաշրջման պատասխանատուների դատապարտմանը խոչընդոտող 15-րդ «Ժամանակավոր հոդվածը» հանվեց սահմանադրությունից⁷:
- Զինվորական դատարանների իրավասությունների շրջանակները նեղացվեցին. ոչ ռազմական, պետության անվտանգության, սահմանադրության դեմ հանցագործությունների համար զինվորականները պետք է դատվեն քաղաքացիական դատարաններում: Բացառությամբ պատերազմական իրադրության՝ ոչ զինվորական անձինք չեն կարող դատվել զինվորական դատարաններում: Զինվորականները կարող են Բարձրագույն ռազմական դատարանի որոշումները բողոքարկել քաղաքացիական դատարաններում:
- Թուրքիայի Բարձրագույն ռազմական խորհրդի (YAS, ԲՌԽ) վճիռները ենթակա են բողոքարկման՝ բացառությամբ զինվորականների պաշտոնը, կոչումը բարձրացնելու և հաստիքի բացակայության պատճառով թոշակի ուղարկելու վճիռները:

Մասնավորապես զինվորական դատարանների և ԲՌԽ իրավասությունների նեղացումը, մեր կարծիքով, ուղղված էր բանակի շարքերում իշխող կուսակցության գաղափարախոսությանը սատարող անձանց ներդրման դյուրացմանը: Նախկինում «հետադիմական իսլամին» հարելու մեղադրանքով զինվորականները դատվում էին ռազմական դատարաններում կամ պարզապես ԲՌԽ որոշմամբ ազատվում աշխատանքից՝ առանց որևէ տեղ բողոքարկելու իրավունքի: Նոր սահմանադրությամբ վերջիններս իրավունք են ստանում վճիռը

⁶ Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının bazı maddelerinde değişiklik yapılması hakkında kanun, Kanun No. 5982, Kabul Tarihi: 7/5/2010, <http://www.anayasa.gen.tr/5982.htm> (Տեսանելի է՝ 15.11.2016):

⁷ Ընդամենը երկու տարի անց քրեական գործ է հարուցվում 1980 թ. ռազմական հեղաշրջման կազմակերպիչների նկատմամբ, ձերբակալվում են 1997 թ. հեղաշրջման մասնակից սպաներ: 12 Eylül iddianamesi kabul edildi, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/311736/12_Eylul_iddianamesi_kabul_edildi.html (Հասանելի է՝ 25.12.2016 թ.):

բողոքարկել քաղաքացիական դատարաններում, որոնք մեծամասամբ գտնվում են իսլամամետ իշխանությունների հսկողության ներքո:

Բանակի իրավասությունների կրճատումը միայն սահմանադրական փոփոխությամբ չի սահմանափակվում: Այս տեսանկյունից հանգուցային էր նաև 2013 թ. Թուրքիայի ԶՈւ ներքին ծառայության կանոնադրքում 35-րդ հոդվածի փոփոխությունը⁸: Սակայն, ինչպես ցույց տվեցին հետագա գործընթացները՝ սահմանադրական և օրենսդրական այլ փոփոխությունները նույնիսկ չկարողացան Թուրքիային հեռու պահել ռազմական հեղաշրջման փորձից:

Այսպես՝ 2016 թ. հուլիսի 15-ին Թուրքիայի ԶՈւ հրամկազմի և ստորաբաժանումների մի մասը փորձեցին նոր ռազմական հեղաշրջման միջոցով տապալել ԱԶԿ կառավարությունը: Թեև բանակն ամբողջությամբ չներգրավվեց, սակայն հիմնական իրականացնողները բանակային ստորաբաժանումներ և հրամկազմի ներկայացուցիչներ էին: Արդեն 2016 թ. դեկտեմբերին իշխող կուսակցությունն առաջ քաշեց սահմանադրական փոփոխությունների նոր փաթեթ⁹, որի 18 կետերը այդ երկրի խորհրդարանում ընդունվեցին 2017 թ. հունվարին, իսկ ապրիլին պետք է դրվեն հանրաքվեի: Նոր փաթեթով բանակին վերաբերող փոփոխությունները¹⁰ հիմնականում հետևյալն են՝

⁸ TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesi değişti, Cnn Türk, 13.07.2013, <http://www.cnnturk.com/2013/turkiye/07/13/tsk.ic.hizmet.kanununun.35.maddesi.degist/715269.0/>: Այս հոդվածով Թուրքիայի ԶՈւ-ն իրավունք էր ստանում խառնվել քաղաքացիական կառավարման գործընթացներին՝ «եթե սահմանադրական կարգին վտանգ է սպառնում»: Սա բանակին թույլ էր տալիս իրավական հիմքեր ստեղծել ռազմական հեղաշրջումներ իրականացնելու համար:

⁹ Թուրքիայի սահմանադրական փոփոխությունների նախնական նախագիծը: խորհրդարանական քննարկումների արդյունքում 21 հոդվածից քվեարկության դրվել է 18-ը: 5-րդ, 14 և 15-րդ հոդվածները հանվել են նախագծից: <http://www2.tbmm.gov.tr/d26/2/2-1504.pdf>:

¹⁰ Սահմանադրական փոփոխության փաթեթի նախնական տարբերակով նաև սահմանվում էր, որ «Թուրքիայի նախագահը ԶՈւ գերագույն զլխավոր հրամանատարն է»: Այս կետում հանվել էր «ԹԱՄԺ անունից» հատվածը, սակայն քննարկումների ընթացքում այդ դրույթը մնում է անփոփոխ: Սա կարող ենք նաև ետքայլ համարել, քանի որ նախագահին այնուամենայնիվ որոշակի առումով պետք է պատասխանատու լինի նաև խորհրդարանի առջև: Anayasa değişikliği teklifi 18 maddeye düşürüldü, <http://t24.com.tr/haber/anayasa-degisikligi-teklifi-18-maddeye-dusuruldu,380048> (Հասանելի է՝ 01.02.2017 թ):

- Ջինվորական դատական համակարգի վերացում¹¹ (բացառությամբ պատերազմական իրադրության)
- Բարձրագույն ռազմական խորհրդի բոլոր որոշումները կարող են քննարկվել քաղաքացիական դատարաններում,
- Հանվում է արտակարգ իրավիճակների դեպքում հայտարարվող ժամանակավոր իշխանության այն տեսակը, որը զինվորականներին տեղերում թույլ էր տալիս նաև քաղաքական իշխանության լծակները ստանալ (sıkıyönetim):

Նախորդ փոփոխությամբ ԱԶԿ-ն արդեն սահմանափակել էր զինվորական դատարանների իրավասությունները, սակայն 2016 թ. ռազմական հեղաշրջման փորձը ցույց տվեց, որ այդ դատարանների շարքերում ևս կային իշխող վարչակարգին դեմ շրջանակներ¹²: ԲՌԽ-ի հիմնական որոշումները մինչ այս էլ հնարավոր էր բողոքարկել քաղաքացիական դատարաններում, բացառությամբ հիմնականում հաստիքի բացակայության պատճառով թոշակի ուղարկելու վճիռները: Ըստ էության այս երկու կետով փոփոխություններն էլ բխում են բանակի ինքնավարության վերացման շարունակական քաղաքականությունից¹³:

Անդրադառնալով նշված կետերին՝ հայտնի թուրք իրավագետ Ա. Ուլուսոյը նշում է, որ անկասկած սա ավելի շատ քաղաքական որոշում է: Ըստ նրա՝ Թուրքիայի իշխանությունները չեն ցանկանում, որպեսզի նման «զգայուն» պայմաններում երկրի որևէ հատվածում իշխանությունն անցնի զինվորականներին¹⁴: Այս տեսանկյունից առանցքային է համարվում «արտակարգ դրությանը» վերաբերող կետում կատարված փոփոխությունը: Եթե սահմանադրական փոփոխություններն ընդուն-

¹¹ Այս մասին Թուրքիայի վարչապետը հայտնել էր անմիջապես հեղաշրջման փորձից հետո: https://www.youtube.com/watch?time_continue=2351&v=cnTuLdikiK8 (Հասանելի է՝ 02.02.2017 թ.):

¹² 2016 թ. հոկտեմբերի 29-ի դրությամբ հեռացվել և ձերբակալվել է 109 զինվորական դատավոր և դատախազ: Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Kanunu. Թուրքիայի պաշտոնական տեղեկատու, 29.10.2016 թ.:

¹³ Էրդողանը պատրաստվում է դառնալ Թուրքիայի միանձնյա ղեկավար՝ հսկողության տակ վերցնելով նաև ԶՈւ-ն, <http://razm.info/93447> (հասանելի է՝ 01.02.2017 թ.):

¹⁴ Ulusoy A.D., Aralık 2016 Anayasa Teklifi Neler Getiriyor, Neler Götürüyor? <http://www.anayasa.gen.tr/ulusoy-anayasa-degisikligi.pdf>: (Հասանելի է՝ 01.02.2017 թ.):

վեն՝ Թուրքիայում քաղաքացիական պատերազմի, պատերազմական իրադրության և այլ արտակարգ իրավիճակների դեպքում կարող է հայտարարվել միայն «արտակարգ դրություն» (OHAL): Այդ պարագայում իշխանությունն ամբողջությամբ մնում է քաղաքացիականների ձեռքում, իշխող վարչակարգի իրավասություններն անհամեմատելիորեն ավելանում են: Այստեղ կարևոր է, որ գործող սահմանադրության համաձայն 2015-16 թթ. Թուրքիայի տարբեր նահանգներում «Քրդստանի աշխատավորական կուսակցության» (PKK) դեմ ռազմական գործողությունների շրջանակներում սահմանվել էր հենց «ռազմական դրություն» տարբերակը: Նշված պայմաններում Թուրքիայի բանակը այդ տեղերում ստանում է օրենքով սահմանված մի շարք արտոնություններ, հիմնում է «արտակարգ կառավարման դատարաններ»¹⁵:

Ամփոփելով՝ կարող ենք փաստել, որ իր կառավարման ընթացքում աստիճանաբար փոփոխելով սահմանադրության և օրենսդրական այն կետերը, որոնք լայն իրավասություններ են տալիս զինուժին, ԱԶԿ-ն կարողանում է սահմանափակել բանակի դերը Թուրքիայի քաղաքական կյանքում: Թեև 2016 թ. հեղաշրջման փորձը ցույց տվեց, որ բանակն ամբողջովին չէր անցնել իշխանության վերահսկողությանը, սակայն նախադրյալներ են ստեղծվել ԱԶԿ գաղափարակիցներին բանակ ներդնելու համար: Սա ավելի ակնառու կերպով շարունակվում է ռազմական հեղաշրջման փորձին հաջորդած շրջանում, երբ բանակի նկատմամբ մեծանում է քաղաքական վերահսկողությունը: Առկա գործընթացները թույլ են տալիս խոսել բանակ-իշխանություն գաղափարախոսական և արժեհամակարգային սերտաճման նախադրյալների ստեղծման մասին: Հաշվի առնելով Թուրքիայի իշխանությունների անկանխատեսելի, ագրեսիվ ներքին և արտաքին քաղաքականությունը՝ նման սերտաճումը կարող է որոշակի ռիսկեր առաջացնել նաև տարածաշրջանի կայունության տեսանկյունից:

¹⁵ Sıkıyönetim kanunu, 15/5/1971 թ., <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1402.pdf> (Հասանելի է՝ 01.02.2017 թ.):

**TURKEY'S CONSTITUTIONAL AMENDMENTS IN THE CONTEXT OF
LIMITATION OF ARMY'S ROLE IN POLITICAL PROCESSES (2010-2016)**

The article discusses the constitutional amendments in Turkey in the context of limitation of Turkey's armed forces' role in the civic life implemented by Justice and Development Party (AKP) during its second stage of power. In this period some of the privileges of Turkey's army have already been eliminated, but the military forces were still sacred.

The main purpose of the work is to present the methods and measures that were used by the Government to put army under control of civil power, and outcomes of it. This article clarifies that if the amendments made by AKP until 2010 were related to the limitation of army's influence in the civil power, after 2010 with the constitutional amendment Turkey's authorities aim to decrease "self-satisfaction" and reshape ideological basis in the army by discreditation.